

Інеса ТАТІЇВСЬКА

УКРАЇНА – США: ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Постановка проблеми. Повернення та реституція культурних цінностей як один із визначальних напрямів державної політики цивілізованого суспільства постійно перебуває у полі уваги дослідників, оскільки від розуміння його сутнісних проявів, усвідомлення ступеню та масштабів втрат культурних цінностей залежить можливість налагодження конструктивного діалогу та вживання раціональних кроків щодо управління процесом повернення культурних цінностей. Питання сучасного стану справ у царині повернення та реституції культурних цінностей, зокрема, в межах українсько-американського діалогу, є складним і важливим, не втрачає своєї актуальності та залишається перспективним напрямом для подальших досліджень.

Проте, досі не був здійснений узагальнений огляд культурних цінностей, повернених з США українською діаспорою за останні 25 років. Тому в даному дослідженні планується здійснити аналіз законодавчої бази в питанні повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американської співпраці, навести основні завдання Міністерства культури України у 2016 р. у питаннях повернення та реституції культурних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання повернення та реституції культурних цінностей завжди були актуальними та активно досліджуються вітчизняними і закордонними науковцями й сьогодні (Г.В. Боряк, С.І. Білокінь, С.І. Кот, О.К. Федорук, П.К. Грімстед). Однак, аспекти українсько-американської співпраці останніх років, пов'язані із діяльністю Міністерства культури України у цьому напрямку, досі не стали об'єктом дослідження науковців.

Постановка завдання. На початку 1990-х наукові розвідки та дослідження стали початком активного процесу розвитку нового мислення у питанні повернення та реституції культурних цінностей. Окреслена проблематика набувала все більшого значення в міжнародному житті України, що вказувало на її готовність до партнерського співробітництва. Підписані міждержавні двосторонні угоди з Німеччиною, Польщею, Угорщиною про співпрацю з пошуку та повернення культурних цінностей, втрачених або переміщених під час та внаслідок Другої

світової війни [1; 2; 3], підняли культурні відносини між згаданими країнами на новий щабель.

При цьому варто зазначити, що міжурядова українсько-американська комісія з окресленої проблематики не була створена. Водночас, Україна виступала з численними ініціативами, спрямованими на пошук та повернення втрачених внаслідок Другої світової війни культурних цінностей. Зокрема, це стосувалося тих цінностей, що були незаконно вивезені з території України німцями, а після війни повернулися до СРСР у формі репарацій і були здебільшого зосереджені в російських музеях, бібліотеках, архівах [4, с. 9].

Викладення основного матеріалу дослідження. Як стратегічні партнери, Україна і США тісно співпрацюють з широкого спектру питань, які становлять взаємний інтерес, зокрема, у сфері повернення культурних цінностей.

Зі здобуттям незалежності наша держава отримала можливість самостійно визначати характер свого національного життя, вирішувати питання, що стосуються розвитку національної свободи і національних потреб, зокрема, у царині культури.

Ідея повернення культурних цінностей на батьківщину, введення їх до культурного і наукового обігу, долучення до фондів музеїв, бібліотек, архівів дістала активну підтримку держави та найширших кіл громадськості України, об'єднала світове українство.

Культурне співробітництво між Україною та США базується на Угоді між урядом України та урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини від 12.03.1994 р. [5], Договорі про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокосту Сполучених Штатів Америки від 29.03.2005 р. [6].

У питаннях повернення та реституції культурних цінностей США ще 1973 р. прийняли принципи, що забороняють придбання або продаж викрадених культурних цінностей, так звані «Професійні, практичні інструкції для музеїв образотворчих мистецтв» [7, арк. 9–12]. 1998 р. американська сторона взяла на себе зобов'язання застосовувати Вашингтонські принципи [8]. Зокрема, здійснювати дослідження щодо встановлення походження культурних цінностей у музейних фондах, інформувати громадськість про ці дослідження та підозрілі факти на загальнодоступних сайтах і при пред'явленні реституційних претензій укладати із заванником справедливі й чесні угоди

Умовно поділяючи українські культурні цінності, що перебувають за межами України, на початку 1990-х було виокремлено дві важливі їх категорії: перша — це цінності, що зберігаються у приватних колекціях, бібліотеках, архівах української діаспори; друга — культурні цінності, незаконно вивезені з України внаслідок Другої світової війни.

Українці зарубіжжя, що волею долі опинилися на американському континенті, об'єднані відданістю ідеї незалежності України й відновлення української суверенної держави, за час існування української громади в Америці розбудували широку мережу культурно-освітніх закладів, розгорнули активну діяльність по збиранню та збереженню мистецьких творів, архівних, писемних, речових пам'яток історії та культури України.

Повернення культурних цінностей української діаспори, зокрема, з США відбувалося на виконання Державної програми «Повернуті імена» (1996–2000 рр.), яка спільно реалізовувалася дванадцятьма відомствами, насамперед, Міністерством культури України, Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей, Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Міністерством закордонних справ України, науковими й громадськими організаціями [9].

За 25 років незалежності до України з Америки повернено десятки тисяч художніх творів, мистецьких колекцій, архівів видатних митців та громадських діячів українського зарубіжжя. Серед найбільш значущих — мистецький доробок письменника, політичного діяча, художника Володимира Винниченка з Української Вільної Академії Наук у США (2000 р., 2010 р.), архів і мистецькі твори Миколи Бутовича (2002 р.), архів й творча спадщина учениці Федора Кричевського й Юхима Михайліва Людмили Морозової (за її заповітом, 2003 р.), архів і художні твори митця Олекси Грищенка з Українського інституту Америки у Нью-Йорку й Фондації імені Олекси Грищенка у Нью-Йорку (2006 р.), родинний архів гетьмана Павла Скоропадського зі Східно-Європейського дослідного інституту імені В. Липинського (2006 р.), архівні матеріали та меморіальні речі, пов'язані із життям і творчістю Лесі Українки, вивезені під час Другої світової війни до США родиною Косачів, з Української Вільної Академії Наук у США (2008 р., 2009 р., 2010 р.), фото- та фоноархів громадської діячки, правозахисника, журналістки Надії Світличної (2010 р.) [10, с. 34–44].

На жаль, з ліквідацією Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2011 р.) співпраця з українською діаспорою, зокрема, в Америці, призупинилася. У зв'язку із економічною кризою, видатки на фінансування діяльності Міністерства культури України з налагодження контактів із українською діаспорою з метою пошуку культурних цінностей, створення умов для повернення їх в Україну, вкрай обмежені, що не дозволяє повноцінно продовжувати конструктивну співпрацю, здійснювати закордонні відрядження для пошуку культурних цінностей та проведення фахових досліджень.

Водночас, потенційні дарувальники самотужки знаходять можливість і звертаються до України з інформацією про їх наміри щодо передачі в дар культурних цінностей. Так, 2013 р. громадянкою Америки, вдовою видатного художника (учня

Федора Кричевського) Олекси Булавицького — Ніною Булавицькою була передана у дар Україні старовинна бандура, яку було розписано художником власноруч. Згаданий музичний інструмент увійшов до державної частини Музейного фонду України і був переданий до філіалу Музею історії міста Києва — Музею культурної спадщини. Н. Булавицька обрала цей музей тому, що в ньому перебувають на постійному зберіганні картини її чоловіка Олекси Булавицького, подаровані Україні ще у 1990-х, та колекція її авторських писанок [11].

Також варто зауважити на тому, що на початку 2016 р. за сприяння Посольства США в Україні, Міністерства культури України у Черкаському обласному художньому музеї проходила ювілейна виставка творів одного з найвідоміших у світі галицьких митців Якова Гніздовського (1915–1985) з нагоди 100-річчя видатного американського художника українського походження. Згадана виставка викликала значне зацікавлення та мала великий успіх серед відвідувачів.

З огляду на відсутність у фондах творів уславленого майстра деревориту, Черкаський обласний художній музей звернувся до вдови Я. Гніздовського — Стефанії та його доньки Міри з проханням розглянути можливість подарувати їхньому музейному закладу гравюри митця. Родина Гніздовських прийняла шляхетне рішення і погодилася подарувати Україні в особі Черкаського обласного художнього музею твори Я. Гніздовського.

Наразі Міністерством культури України спільно з Міністерством закордонних справ України опрацьовується питання оформлення дарчої від Стефанії Гніздовської про те, що вона передає в дар Україні (Черкаському обласному художньому музею) гравюри Якова Гніздовського, а також встановлення контактів з юристом родини Гніздовських для з'ясування кількості творів, що передаватимуться в дарунок Україні, та їх розмірів [12].

Серед основних завдань Міністерства культури України наразі є розробка та виконання програм і планів скоординованих дій з виявлення, ведення обліку і повернення в Україну культурних цінностей [13].

У цьому контексті вважаємо за доцільне більш детально зупинися на справі повернення з США картини, що була незаконно вивезена з Київського музею під час Другої світової війни і через сімдесят років віднайдена на одному з нью-йоркських аукціонів.

2013 року до Міністерства культури України звернувся Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (далі — Музей Ханенків) з повідомленням про те, що співробітниками Музею Ханенків у взаємодії з англійською консультативною установою Арт Лосс Реджістер (Art Loss Register), яка здійснює перевірку легітимності художніх творів на європейському антикварному ринку, виявлений живописний твір «Закохані» роботи відомого французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро (Pierre Louis Goudreaux, 1694–1731), втрачений Музеєм

Ханенків під час нацистської окупації Києва 1943 р. і опублікований у каталозі втрат Музею «Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War» [14, с. 100] під № 395 (Pierre Goudreaux An Amorous Couple; Oil on canvas; 67 × 82; Inv. 5144). Також музеєм зазначалося, що 29 січня 2013 р. згадана картина була заявлена до продажу на аукціоні «Дойл» (Doyle) у Нью-Йорку (лот 84) [15].

До діалогу з американською стороною у питанні з'ясування подальшої долі картини та можливості її повернення до України було підключено Міністерство закордонних справ України.

Генеральне консульство України в Нью-Йорку відслідковувало ситуацію навколо зазначеної картини та підтримувало постійні робочі контакти зі старшим науковим співробітником Українського дослідного інституту Гарвардського університету Патрицією Кеннеді Грімстед та адміністрацією аукціонного дому «Дойл», що підтвердила налаштованість співпрацювати з українською стороною та надавати максимального сприяння у справі повернення картини. Американською стороною картину було знято з аукціону, а також доведено до відома української сторони про необхідність початку офіційної процедури повернення художнього твору Україні шляхом звернення України до компетентних органів влади США. Зокрема, до Державного Департаменту США, який, у свою чергу, має повідомити причетні уповноважені органи США та надати рекомендації щодо подальших кроків української сторони у справі оформлення необхідних процедур.

Для ініціювання процедури повернення картини адміністрація аукціонного дому «Дойл» не вимагала проведення експертизи художнього твору, керуючись наявними у його розпорядженні документальними свідченнями, а також результатами дослідження картини *in situ* заступника генерального директора Музею Ханенків Олени Живкової та відгуками, наданими науковим співробітником Гарвардського університету д-ром Патріцією Кеннеді Грімстед. Детальний огляд художнього твору підтвердив оригінальність картини, а також факт її належності до довоєнної колекції Музею Ханенків.

Залучене до справи Федеральне бюро розслідувань зазначило, що на підставі наявних у них матеріалів, питання повернення до України картини П'єра Луї Гудро «Закохані» розглядається американською стороною виключно як повернення державі-власнику втрачених цінностей на безкоштовній основі.

Україна, як і США, є державою-учасницею Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [16], ратифікованої із завою Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12.10.1988 № 5396–XI.

Загальновідомо, що дві третини збитків культурних цінностей колишнього СРСР внаслідок Другої світової війни складають втрати України. Зокрема, Музеєм Ханенків втрачено внаслідок Другої світової війни майже 25 тисяч експонатів [17].

Абзацом 5 статті 54 Конституції України визначено, що держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами [18].

Згідно зі статтею 18 Закону України «Про музеї та музейну справу» формування державної частини Музейного фонду України здійснюється шляхом повернення в Україну розшуканих музейних предметів, які були незаконно вивезені [19].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» поверненню в Україну підлягають культурні цінності, незаконно вивезені з території України [20].

Сьогодні Україна має виняткову можливість відновити історичну справедливість та повернути на батьківщину мистецький твір французького живопису XVIII ст. з унікальної художньої колекції, яку видатні музеєтворці та меценати України — Богдан та Варвара Ханенки збирали понад 40 років.

Наразі Міністерством культури України підготовлено офіційні звернення до Державного Департаменту США, Департаменту внутрішньої безпеки США та аукціонного дому «Дойл» у Нью-Йорку із проханням сприяти у поверненні картини до України. Після офіційного перекладу англійською мовою згаданих клопотань їх буде надіслано американській стороні дипломатичним шляхом.

Висновки. Вивчення та аналіз питання повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американської співпраці, практичні кроки з повернення цінностей переконують, що на сьогоднішній день є досить значні перспективні можливості для міжнародної співпраці в окресленому напрямі. З США до України повернено унікальні твори образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва митців української діаспори, творчість яких характеризується розмаїттям напрямів і стилів, та водночас, просякнута традиційними рисами рідної української культури. Разом із творчим доробком до наукового та культурного обігу введено імена видатних діячів культури та науки (Євгена Маланюка, Петра Капшученка, Юрія Косача, Олекси Грищенка, Едварда Козака, Людмили Морозової, Любомира-Романа Кузьми та багато інших). Перспективним вбачаються й сучасні проекти Міністерства культури України з повернення творів Я. Гніздовського та картини «Закохані» видатного французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро з Музею Ханенків.

Водночас, вдосконалення чинної в Україні законодавчої бази у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, дозволило б уникнути шляху спроб та помилок і суттєво вплинуло б на можливість відпрацювання дієвого механізму повернення та реституції культурних цінностей у контексті міжнародного діалогу, що, у свою чергу, сприяло би систематичному поповненню та збагаченню національної культурної спадщини унікальними творами мистецтва та новими іменами.

1. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_056 (дата звернення: 30.08.2016).
2. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_120 (дата звернення: 30.08.2016).
3. Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_013 (дата звернення: 30.08.2016).
4. Повернуто в Україну / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. Київ: ООО «Танант», 1997. Вип. 1. С. 9.
5. Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_006 (дата звернення: 30.08.2016).
6. Договір про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокост Сполучених Штатів Америки / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_088 (дата звернення: 30.08.2016).
7. Архів Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9–12.
8. Вашингтонські принципи (Washington Principles): Забута спадщина. URL: <http://lostart.org.ua/ua/docs/56.html> (дата звернення: 30.08.2016).
9. Державна програма «Повернуті імена» / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. Київ: ООО «Танант», 1996. 26 с.
10. Врятовані. Збережені. Повернені / До 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Київ, 2010. С. 34–44.
11. Архів відділу контролю за переміщенням культурних цінностей управління регіональних представників з питань охорони культурної спадщини та переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Спр. «Листування з МЗС України (2013 р.)».
12. Поточний архів відділу з питань переміщення культурних цінностей управління музейної справи та культурних цінностей Міністерства культури України. Спр. «Листування з МЗС України (2016 р.)».
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство культури України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF> (дата звернення: 30.08.2016).
14. Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War

/ National Commission for the Restitution of Cultural Treasures to Ukraine, The Ministry of Culture and Arts of Ukraine, International Foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art. Kyiv. Київ, 1998. С. 100.

15. Архів відділу контролю за переміщенням культурних цінностей управління регіональних представників з питань охорони культурної спадщини та переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Спр. «Листування з МЗС України (2013 р.)».

16. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності / ВР України. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_186 (дата звернення: 30.08.2016).

17. Державна програма «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» / Мін. культ. і мист. України, Нац. ком. з питань повернення в Україну культ. цінност., Голов. арх. управл. України, Нац. акад. наук України. Київ, 1999. 14 с.

18. Конституція України / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.08.2016).

19. Закон України «Про музеї та музейну справу» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.08.2016).

20. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> (дата звернення: 30.08.2016).

Татівська І. П. Україна — США: Питання повернення та реституції культурних цінностей.

Анотація. Статтю присвячено проблемі повернення та реституції культурних цінностей у контексті українсько-американської співпраці. Здійснено огляд культурних цінностей, повернених з США українською діаспорою. Проаналізовано сучасний стан справ та законодавчу базу в питанні повернення та реституції культурних цінностей у межах українсько-американського діалогу. Наведено основні завдання Мінкультури України та перспективи повернення з США в Україну картини «Закохани» роботи відомого французького художника XVIII ст. П'єра Луї Гудро, втраченої Національним музеєм мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у 1943 р. під час нацистської окупації Києва, та графічних творів Якова Гніздовського.

Ключові слова: повернення, реституція, культурні цінності, Україна, США.

Тативская И. П. Украина — США: Вопросы возвращения и реституции культурных ценностей.

Аннотация. Статья посвящена проблеме возвращения и реституции культурных ценностей в контексте украинско-американского сотрудничества. Осуществлен обзор культурных ценностей, возвращенных из США украинской диаспорой. Проанализировано современное состояние дел и законодательную базу в вопросе возвращения и реституции культурных ценностей в рамках украинско-американского диалога. Приведены основные задачи Минкультуры Украины и перспективы возвращения из США в Украину картины «Влюбленные» работы известного французского художника XVIII в. Пьера Луи Гудро, потерянной Национальным музеем искусств имени Богдана и Варвары Ханенко в 1943 г. во время нацистской оккупации Киева, и графических произведений Якова Гниздовского.

Ключевые слова: возвращение, реституция, культурные ценности, Украина, США.

Tatiivska I. P. Ukraine — the USA: questions of return and restitution of cultural values.

Summary. The article is devoted to the return and restitution of cultural values in the context of Ukrainian-American cooperation. The review of the cultural values returned from the USA by the Ukrainian diaspora is carried out. It is analysed a current state of affairs and legislative base in a question of return and a restitution of cultural values within the Ukrainian-American dialogue. The main objectives of Ministry of culture of Ukraine are given. The return prospect from the USA to Ukraine of the painting «Lovers» of work of Pierre Louis Goudro and graphic works of J. Gnizdovsky is described.

Keywords: return, restitution, cultural values, Ukraine, USA.